

Bán Zoltán András

EGYEDÜLI PÉLDÁNY

Amikor nemrég – egész pontosan május közepén –, végre, és feltehetően utoljára, megint egyszer berendeztem a korábban már oly sokszor összerakott könyvtáramat, a ki tudja hányadikat, kezembe került – megint egyszer, írom megint – Vas István *Az ISMERETLEN ISTEN* című kötete, amelynek alcíme felment az alól, hogy sokat bibelődjek műfaja meghatározásával: *Tanulmányok, 1934–1973*. Számomra köztudott, hogy életem nagy részét könyvtárak között töltöttem; könyvtárosként dolgoztam végig az úgynevezett Kádár–Aczél-szisztémát, és – különféle magánjellegű „vonzások és választások” miatt, hogy Vas örökbecsű címadását idézzem – folyamatosan vesztettem el, illetve raktam újból össze a saját könyvtáramat. Ebben a permanens bibliofil káoszban, amelyben könyvek százai tűntek el és vásárlódtak vissza olykor egészen kalandos körülmények között, meghökkentett most, azaz 2010 májusában, hogy Vas kötete egyike volt a nem túl nagyszámú túlélőnek; a történelem előtti időkben, vagyis az 1974-es könyvhéten vett szépen pocakosodó könyvnek még a borítólapja is megmaradt, igaz, kissé törődött állapotban. A megrökönyödést öröm (ezzel egyidejűleg persze az idő kérlelhetetlen múlása miatt érzett rezignált bánat), visszaemlékezés és elemzés követte, meg valamilyen hála érzete a sors vagy mi iránt, és az erősen földhözragadt végkövetkeztetés: nemcsak az egyes könyveknek, de az egyes példányoknak is megvan a maguk sorsa.

Szóval a könyvhéten vettem, és emlékszem, eszem ágában sem volt dedikáltatni, noha erre szinte bizonyosan megvolt a lehetőség. De, feltehetően gátlátosságból, nem kívántam még ilyen felületesen sem megismerni a szerzőt, akinek a neve már messze nem volt ismeretlen számomra. Egész pontosan 1968 nyarán kerültem közelebbi, noha nem személyes ismeretségbe vele (ugyanakkor persze műfordítói remeklései egy hányadát – „*York napsütése rosszkedvünk télét...*” – már régen kívülről fújtam). Ám ezen a nevezetes, később sokunk számára oly kisszerűen sorsszerűnek (RÁDIÓZÁS LECSÓSZÉZONBAN, szól Várady Szabolcs nagyszerű versének címe) bizonyuló nyáron Radnóti Sándor – az egy éve megismert egyetemista – éppen a szemem előtt írta Vas önéletrajzi regénye megjelenése örvén akkor döntőnek vélt (később kisebb jelentőségre vergődött, gyűjteményes kötetibe be sem válogatott), többek közt a forradalom apályáról és dagályáról szóló kritikáját, mégpedig Balatonfüreden, ahol az Operaház horgásztanyáján, azaz Stanci néni üdülőjében együtt nyaraltunk ekkor. Egy tizennégy éves kisfiú, aki voltam, istenem, ahogy Szomoroy mondaná. Akiben a Radnóti-féle kritika terve és nem utolsósorban a forradalom apálya meg stb.-je rettentő szellemi izgalmat keltett, és azonnal nekilátott a Vas-féle memoár búvárlásának, de az nem keltett benne különösebb visszhangot. Ugyan hogy is kelthetett volna? – egy tizennégy éves, a forradalom című tantárgyból felmentett kisfiúban, istenem, mondhatom ma. Mindamellett évek múlva – amikor a harmadik rész, a MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ? megjelent – persze visszatértem a NEHÉZ SZERELEM-hez, és aztán az egyik legkedvesebb prózai olvasmányom lett a Kádár–Aczél-szisztéma korából. (Sokkal később megrökönyödve olvasva Kertész Imrénél, hogy ennek a könyvnek minden oldaláról a hazugság fröccsent az arcába.) Miközben Vast, a költőt

– akinek a memoár tanúsága szerint a líra (mindenekelőtt a maga lírája) volt élete legfontosabb kalandja-szerelme-szenvedélye – makacsul nem tudtam megkedvelni. Noha természetes, hogy az EGY SZERELEM HÁROM ÉJSZAKÁJA dalai lenyűgöztek, nem utolsósorban Ránki György frivolán játékos muzsikája miatt. És éppen ez – a míves léhaság, mondhatni – vonzott Vasnak ezekben a dalaiban, vagyis az, amit nem nagyon találtam meg „komoly” verseiben. De – ma már látom – akkor süket voltam erre. Elég, ha csak a címét írom ide egyik legérdekesebb versének – ESZMÉK ÉS TÁNCLEMEZEK –, és azonnal hallani, hogy ez a hangütés nagyon is benne volt Vas „emelkedettebb” költeményeiben is, nem csak a zenés játék kedvéért hangolta földközeli hanglángjait. De ekkor még úgy éreztem, hogy sok benne az okos, de mégis inkább búsongóan elomló szentimentalizmus, és elidegenítően hatott a sok természet, a sok négy évszak már a versek címében is: ŐSZI ROMBOLÁS, ŐSZI POMPA, ARANYOS ŐSZ, A TÉL, ŐSZ ELÉ, ÁPRILISI REGGEL – sorolhatnám reggelig. „Egy költőnek legyen sorsa”, mondta később az éppen Vas által bemutatott Petri, és ezt, vagyis a sors lépteit és kínzó nyilait nem éreztem Vas István költeményeiben. Vagy úgy is mondhatnám, hogy nem éreztem Philoktétész sebének se ízét, se bűzét.

Ez persze már Somlyó Györgyhoz tartozó metafora, akinek SZÉLRŐZSA című műfordításkötetei a Biblia szerepét játszották akkori versolvasásaimban. Ez volt a kályha, magyarul. És az ott is olvasott és hitvallásommá lett Rimbaud-kijelentés („*modernnek kell lenni mindenestől*”) határozta meg alapérzületemet. Vas István költészete ebbe nem fért bele. Ráadásul Pilinszky mellett számomra akkor mindenki sápatag esztétának látszott.

És persze ott volt ennek a doktriner félkamasznak Kassák, a konok, a megvesztegethetetlen, a magyar avantgarde Robespierre-je, akinek MESTEREK KÖSZÖNTÉSE című kötetét karácsonyra kaptam meg (ez is a prehistorikus időkből, úgyis az a brontosaurusz évében, vagyis 1964-ben történt; a könyv azóta elkallódott, természetesen, és azóta sem tudtam beszerezni, ugyancsak természetesen); soha jobbat akkori állapotomban, hiszen művészettörténész (vagy zenész) akartam lenni (hogy aztán sajna kikössek a legalacsonyabb rendű művészeti ágban, az irodalomnál), és a nagyalakú kötetben az egyik oldalra egy-egy nagy modern mester (Klee, Kandinszkij stb.) képe, a másikon meg Kassáknak az idolkhoz szóló egy-egy hommage jellegű verse volt betördelve. Ez volt nekem a megalkuvás nélküli modernség. Annál nagyobb volt persze a meglepetésem, amikor később a Vas-émlékiratokból megtudtam, hogy ő maga is avantgarde-istának indult, hogy Kassák avatta költővé, hogy az ő nevelt lánya volt élete legnagyobb szerelme, és hogy éppen a Kassákkal – vagyis a kissé stupid-szűkkeblű modernséggel – való szakítás nyitotta meg számára a saját hangja megtalálásának esélyét. Erős, kissé nagyképű túlzással azt mondhatnám, ahhoz, hogy felnőjék valamelyest, nekem is szakítanom kellett Kassákkal meg ezzel az egész gyökeres, mereven elvi („Rímes verset nem közlök!”) modernséggel. Vagyis – ekkor már kiábrándult hős-modern, aki azonban még nem talált új vezércsillagokat magának – könnyen azonosulhattam a nyájból elbitangoló, a mestertét részben megtagadó Vas Istvánnal, amikor AZ ISMERETLEN ISTEN a kezembe került.

De a (kor)hangulat(om) festését illusztrálandó, eszembe jut egy jóval korábbi emlék is, még egy szög az elvakult modernség koporsójába. Amelyet Illyés vert bele, akit akkoriban lenéztem, az avantgarde árulójának véltem, politikai szereplése (legalábbis az, amit akkor roppant felületesen tudtam róla) pedig viszolyogtatott, nem is olvastam akkori, azaz a hatvanas évekből írásait. (Igaz, talán Balassa Pétertől, megkaptam az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL írógéppel írt példányát, de hidegen hagyott. Ma már persze látom, hogy mekkora nagy vers, a negatív NEMZETI DAL.) Na de amikor Tristan Tzara

meghalt, ő írt róla nekrológot a *Nagyvilág* című akkor még káprázatos folyóiratban (meghökkenítő, hogy ez is 1964-ben történt), és ezt nem hagyhattam ki, persze nem Illyés, hanem Tzara miatt. Már akkor tudtam vagy sejtettem, hogy ez az egyik legszebb, legmélyebb, legtisztánlátóbb memoár-gyászbeszéd, amit életemben olvastam. Amelynek végén Illyés lefordítja Tzara egyik „avantgarde” versét, és megjegyzi: nem is olyan érthetetlen. Sőt, inkább nagyon is érthető. Szóval a gyökeres modernség szerfölött egyszerű kérdése egyszerre szerfölött bonyolultnak tűnt. Ám ez még csak homályos ködkép volt kedélyem láthatárán.

„*Nem emlékszem egyetlen olyan könyvre sem, amely fejlődésemnek egészen új irányt adott.*” Ezt írja Vas a kötet egyik ifjúkori, 1937-es cikkében. Én sem mondhatom el, hogy AZ ISMERETLEN ISTEN egészen új irányt szabott volna, de annyi bizonyos, hogy olyan indíttatásokat és élményeket adott, amelyek mindmáig meghatározóak. Akkori, jól kifejtett lukácsizmusom miatt (mely abszurd módon eszerint jól megfért a radikális modernséggel), úgy éreztem, elméleti értelemben nem sokat hoz a tanulmánykötet – hála istennek, mondhatom ma. Mert Vas – ellentétben néhány nagyszerű pályatársával, mondjuk József Attilával vagy Füst Milánnal – soha nem érezte, hogy muszáj a költőnek a Teória Herkulesének is lennie, és a címadó esszében válasza a kérdésre, hogy mi is lenne voltaképpen a költészet, elméleti értelemben girhesnek tűnik: „*A költészet mindig máshonnan jön. A költészet mindig más.*” Ráadásul ez Karinthy kissé elcsépelet aforizmájának valamiféle poétikai alkalmazása, és a kihegyezettség sem válik előnyére. Az esszében persze megjelenik Rimbaud idézett (számomra még akkor is alapvetőnek vélt), valószínűleg kikerülhetetlen gondolata is (Vas franciául adja, íme: *il faut être absolument moderne*), de a kommentár okos, kijózanító. Nekem legalábbis így hatott akkor. „*De hát mi is az a gyökeresen modern? Ezt meghatározni, sőt, találgatni is életveszélyes volna – szerencsére lehetetlen is.*” És aztán sorra veszi a modern költészet nagy vívmányait, és mindegyikről „bebizonyítja”, hogy éppoly modern, mint amilyen hagyományos. Szóval a haladás a hagyomány nélkül mit sem ér. És – talán? – viszont. Vas ekkor – noha Odo Marquard e fogalmát akkor még aligha ismerhettük – „modernségtradicionalista”-ként gondolkodott, a kötetben többször idézve Apollinaire versét Radnóti Miklós fordításában: „*Élitélem a hagyomány s a lelemény e hosszú vad vitáját / A Kaland s a Rend pörpatvarát*”. Vagyis azt lehetett ebből leszűrni, hogy nem eszik olyan forrón a kását. Ami teóriának nem volt sok, annál több viszont a gyakorlati használhatóság – magyarul a vers olvasása – értelmében. Amit az esszéistaként jóval később megismert Eliot, Vas egyik házi szentje úgy mondott, hogy a verset megérteni annyit jelent, mint helyes okokból élvezni.

És ezzel már a könyv lényegénél vagyok. Amelynek az életemben a legfontosabb szerepe, mondhatni küldetése az volt, hogy megismertetett néhány költővel. Ami látszólag kevés, valójában mégis rettenetesen sok. Ismeretterjesztő kötetnek is nevezhetem ekkor AZ ISMERETLEN ISTEN-t, és aligha hiszem, hogy Vas megbántódna ezen, hiszen tucatjával szállította a számomra ismeretlen neveket, valamint azokat a helyes okokat, amelyek segítségével megérthettem egy vers élvezetének racionális alapjait. Itt volt mindjárt persze Eliot, de nem, itt volt mindjárt persze Kálnoky László, akinek mint jelentős költőnek a nevét Vas István e könyvében olvastam először (nem számítva most persze Kálnoky legendás műfordításait, többek közt éppen Eliot PRUFROCK-ját). Ugyan ki tudott (és tud ma) jobban verset elemezni Vasnál? Ki tudott jobban kedvet csinálni az olvasáshoz? Amikor Kálnoky AZ ELSODORTAK című költeményének taglatatát elolvastam, természetesen azonnal rohantam az antikváriumba beszerezni az összes Kálnoky-kötetet. (És aztán,

ekkor félretéve gátlásosságomat, igyekeztem személyesen is megismerni a költőt, de ez más lapra tartozik.) És nem számított, hogy Vas (szerintem tévesen vagy engedve valamiféle politikai elvárásnak) „gyógyító pesszimizmus”-ként határozta meg Kálnoky verseinek alapérületét, hatását. És mit sem számított, hogy „költői defetizmus”-nak nevezte a második Kálnoky-kötet, a LÁZAS CSILLAGON vad vízióit, végletes kiábrándultságát. Ebben nem hittem Vasnak, de azt nemcsak elhittem, de általa már tudtam is, hogy Kálnoky érdemtelenül elfelejtett, nagy költő, akinek felfedeztetéséért mindent meg kell tenni. (Próbáltam is az évek során, de ebben éppolyan tökéletesen sikertelen voltam, mint Vas István.)

És jött a további felfedezések sora: Hajnal Anna, Nadányi Zoltán, Somlyó Zoltán, a novellista Kádár Erzsébet – és ahogy ma látom, őket sem sikerült Vasnak bepréselnie a „kánon”-ba. Elemzéseivel Vas a szinte lehetetlen is elérte, például képes volt megszerettetni velem a NEMZETI DAL-t, bebizonyítva róla, hogy nem pusztán hatalmas politikai tett, de nagyszerű költemény is: „*megannyi adu*”. (De sokakat, úgy tűnik, nem győzött meg, hiszen az Osiris Kiadónál megjelent reprezentatív magyar versantológiába a szerkesztő indoklása szerint éppen esztétikai hiányosságai miatt nem kerülhetett be a „*Talpra, magyar!*”) Igen, Vas leginkább a verselemzéseivel fogott meg (ne feledkezzünk meg az elegáns, szellemes, a szó legjobb értelmében önvallomásos Tandori-elemzéséről vagy a Zrínyi-kisesszéről), és minden jel arra vall, hogy ez volt élete nagy szenvedélye. Ez olyannyira uralta lényét, hogy még önéletírása közben sem tudta megállni, hogy ne csapjon bele az elemzés húrjaiba, ennek talán legragyogóbb példája Arany KEVEHÁZA című kiséposzának analízise, igaz, maga a vers nagyon is összefügg a memoár lényegével, hiszen a harmadik rész címe is innen jön: MÉRT VIJJOG A SASKESLYŰ?

Persze a legnagyobb élményt – az „angol barokk líra”, azon belül is John Donne mellett – Kavafisz megismerése jelentette. (És mennyire örültem, hogy verseinek első és mindmáig alapvető magyar kiadása Vas mellett éppen Somlyó György fordításaiban jelent meg!) Az ő nevét is Vasnál olvastam először. Vas természetesen úgyszólván *pro domo* írta a Kavafisz-esszét, néminemű önigazolásul saját „anekdotikus” versbeszédére. De ez megint csak „nem számít” – hogy Vas egyik kötetének címét idézzem. Miként a tévedései sem, hiszen alighanem túlértékelte Nelly Sachs vagy Saint-John Perse művészetét, nem is beszélve Peter Weiss A VIZSGÁLAT című Auschwitz-drámájáról vagy néhány magyar pályatársáról. De ki nevezhető tévedhetetlennek a művészet dolgaiban? Vas tisztában volt ezzel, kritikáit mindig ifjúkora egyik munkahelye, a Standard vállalatnál használt bélyegző jegyében írta, amelyen ez a rövidítés állt: t.f.m. Azaz: „tévedések fenntartása mellett”. „*Igazában – a legnagyobbak, sőt, a legértőbbek bollásait, félrefogásait is figyelembe véve – minden kritika után oda kellene biggyeszteni ezt a három fenntartásos betűt.*”

De még ez sem a végső szó, és nem is az alapérület, amikor Vas István kritikáiról művészetéről gondolkodom. Hiszen volt – és van! – valami fontosabb, a személyiség „aranyfedezete”, hogy ismét egy kedves és igen gyakran használt fogalmát idézzem. „*Kora ifjúságomtól mindmáig, lírai gyakorlatomban, kritikai gondolkodásomban is, előbb ösztönösen, majd tudatosan, utóbb csökönyösen ahhoz az ómódi modernséghez tartottam magam, amely a lírikus életművét nem tudja elképzelni egy határozottan megrajzolt személyiség, sőt ezen túl bizonyos fokig e személyiségnek s vele együtt a költői környezetnek története nélkül*” – írja 1963-as összegyűjtött verseit tartalmazó könyve előszavában. Tökéletes önelemzés. És nem kérdés, hogy a személyiség és ennek környezete, története adja esszéinek végső hitelét, erejét, sőt talán pátoszát is, amelyet persze ironikusan-szemérmesen elrejt többnyire.

És ez az ironikus, de ugyanakkor nagyon pontos, racionális pátosz, úgyszólván macacsság, emelkedettebben szólva elhivatottság mindmáig ott lobog e csodálatosan tágas

kötet lapjain. Túl azonban az esztétikán és verslábakon, van valami másfajta elhivatottság, dacosabb tartás és nyíltabb hitvallás is e könyvben. Látva és tapasztalva – még inkább megérezve – a hamarosan bekövetkező roppant pálfordulások egész sorát, KÖLTÉSZET ÉS POLITIKA című 1945-ös kis esszéjében Vas tőle szokatlanul harcosra, már-már elszánt-ra hangszereli a zárómondatot. És ma, 2010 nyarán, amikor bevallottan egy új rendszer alapjai épülnek, látva és megérezve a hamarosan bekövetkező pálfordulásokat, sem okom, sem kedvem, hogy ne ezzel fejezzem be kis esszémet, mintegy intésül magamnak és néhány pályatársamnak: „*Vagyunk azonban néhányan, akiknek sem okunk, sem kedvünk mást folytatni, mint amit elkezdtünk.*”

Mesterházi Mónika

VAS ISTVÁN: OROSZLÁN

Verselemzés

„*Minden jelben tegnap óta csak te vagy*” – írja Vas István Szántó Piroskához szóló egyik első versében. Hozzátehetjük, hogy Vas amúgy is hajlamos jeleket keresni és értelmezni a világban (és a legtöbb jelben a szerelmet – mikor nem a politikát – találja). A világ megfejtésre vár, üzen. Hol egy évszak, hol egy emlék, hol egy látvány, hol egy késve megtett utazás (amelynek a tudásvágy bőven eléfutott). Vas számára egyik jel vagy jelkép a másiknak adja át a helyét a rögtön meginduló asszociációk során át; ezért is esett annyira a kezére a XVII. századi angol metafizikus költőket, Donne-t, Herbertet (és elődjüket, Shakespeare-t) fordítani: a játéknak, ötletpetárdázásnak álcázott asszociatív (vagy disszociatív) gondolkodásmódot magyarul visszaadni.

Az OROSZLÁN című vers indító élménye (mint sok, különösen öregkori versében) az évszakováltás: egy-egy új őszben ott a végtelen és a véges – felfogható, de elfogadhatatlan – ellentéte. Az Oroszlán itt a csillagkép, de Vast unalmas mitológiai háttérnél, banális horoszkópnál jobban érdekli, ami neki jut eszébe róla: olyan a kifáradó évszak, mint egy hatalmavesztett, öreg oroszlán.

„*Az égi Oroszlán hatalma megtört,
Fogyatkozóban tűzforró heve:
Csillaghullajtó éjszakák után
A nyárutói nap komótosan jár,
Mint ketrecében vénülő oroszlán.*”

Eddig ez az oroszlán lehetne az általános hasonlat képi része, sima *conceit*, ahol a fogalom és a kép több szálon is érintkezik (csillagkép – évszak; csillagkép – állat; hatalom – és elmúlása; az évszak múlása – az állat öregedése). A vers vége felől olvasva persze látjuk, a szerelem is ott van: „*fogyatkozóban tűzforró heve*” (időjárás – szerelmi hőfok). Vas verseiben meglepően sokszor szerepelnek állatok, de jobban megnézve inkább az állatokra vetített emberi tulajdonságok vetülnek bennük vissza; ezzel a tömörítő